

Κοινωνική συμπεριφορά παιδιών προσχολικής ηλικίας που μεγαλώνουν σε ιδρύματα κλειστής περίθαλψης¹

Γ. Βορριά και Ε. Σαραφίδου

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού

Μελετήθηκε η κοινωνική συμπεριφορά 48 παιδιών, ηλικίας 2 1/2 έως 5 1/2 χρόνων, που ζούσαν σε ιδρύματα. Την ομάδα σύγκρισης αποτέλεσαν 25 παιδιά, παρόμοιας ηλικιακής κατανομής και αναλογίας φύλου, που ζούσαν με τις οικογένειές τους και φοιτούσαν σε παιδικό σταθμό. Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της φυσικής παρατήρησης κατά τη διάρκεια του ελεύθερου παιγνιδιού και των δραστηριοτήτων μέσα στην τάξη. Χρησιμοποιήθηκε επίσης το ερωτηματολόγιο των Richman και Graham, το οποίο απευθύνεται στην παιδαγωγό ή στη μητέρα και αναφέρεται σε προβλήματα υγείας και συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά που ζούσαν σε ιδρύματα έπαιζαν με τα άλλα παιδιά πολύ λιγότερο απ' ό,τι τα παιδιά που ζούσαν με τις οικογένειές τους και αντ' αυτού παρουσίαζαν διαταρακτική και επιθετική συμπεριφορά, ενώ δεν υπήρχε σημαντική διαφορά όσον αφορά στη συμμετοχή τους στις δραστηριότητες της τάξης. Επίσης βρέθηκε ότι τα παιδιά που ζούσαν σε ιδρύματα παρουσίαζαν περισσότερα προβλήματα υγείας και συμπεριφοράς. Από την ανάλυση συναθροίσεων των παιδιών της ομάδας μελέτης, βάσει των παρατηρήσεων και της συνολικής βαθμολογίας στο ερωτηματολόγιο Richman και Graham, προέκυψαν τρεις τύποι συμπεριφοράς. Ο επικρατέστερος τύπος ήταν ο λιγότερο αποκλίνων από αυτόν της ομάδας σύγκρισης και περιελάμβανε κυρίως παιδιά που δεν είχαν εισαχθεί νωρίς σε ίδρυμα (ηλικία εισαγωγής μετά τα 2 1/2 χρόνια) και ήταν μεγαλύτερα από 3 1/2 χρόνων. Αντίθετα, τα παιδιά που ταξινομήθηκαν στον περισσότερο αποκλίνοντα τύπο συμπεριφοράς ήταν όλα μικρότερα από 3 1/2 χρόνων και συνήθως παιδιά που είχαν εισαχθεί πολύ νωρίς στο ίδρυμα, λόγω εγκατάλειψής τους και από τους δύο γονείς.

Εισαγωγή

Περισσότερα από 50 χρόνια έχουν περάσει από τότε που ψυχίατροι και ψυχολόγοι παρατήρησαν ότι μερικά παιδιά που ζούσαν σε ιδρύματα παρουσίαζαν ένα συγκεκριμένο τύπο συμπεριφοράς, που τον κατέταξαν ως μια έκφραση διαταραχής της προσωπικότητας.

Ο Levy (1937) περιέγραψε τη διαταραχή σαν «πείνα για συναίσθημα» (*affect hunger*) των παιδιών που υπέφεραν από μητρική απορριψη. Τα παιδιά αυτά χαρακτηρίζονταν από μια «αδιαφοροποίητα φιλική συ-

μπεριφορά προς όλους τους ενήλικες, ανεξάρτητα από το αν ήταν γνωστοί ή όχι, αλλά χωρίς αληθινή σχέση με κανέναν». Ο Lowtey (1940) ήταν ο πρώτος που παρουσίασε μια πιο τυπική ψυχιατρική περιγραφή, βασισμένη σε παρατήρηση παιδιών που ζούσαν σε ιδρύματα, και είχαν ζήσει εκεί τουλάχιστον μέχρι τα τρία τους χρόνια. Τα παιδιά αυτά ανέπτυσσαν έναν τύπο προσωπικότητας «απομονωμένης», που χαρακτηριζόταν από μη-κοινωνική συμπεριφορά, εχθρότητα, έλλειψη τρόπων συ-

1. Τα αποτελέσματα αυτά ανακοινώθηκαν στο Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, που έγινε στο Ρέθυμνο τον Μάιο του 1990.

ναισθηματικής ανταλλαγής, έλλειψη δυνατότητας για κατανόηση και αποδοχή ορίων και μεγάλη ανασφάλεια στην προσαρμογή στο περιβάλλον. Μια σειρά σχετικών δεδομένων ακολούθησαν τα επόμενα χρόνια. Οι πιο πρόσφατες έρευνες στην Αγγλία, από το 1971 και μετά, από τους B. Tizard et al. (1972, 1974, 1975 και 1978), S. Wolkind (1974), S. Wolkind et al. (1979 και 1984) και P. Roy (1983), έδειξαν ότι τα παιδιά που μεγάλωσαν σε ιδρύματα παρουσίαζαν διαταραγμένη κοινωνική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις έρευνες της Tizard και των συνεργατών της, τα παιδιά των ιδρυμάτων βρέθηκε ότι ήταν αδιαφοροποίητα φιλικά ως προς τους ξένους (*overfriendliness*) και προσπαθούσαν να αποσπάσουν με κάθε τρόπο το ενδιαφέρον των ενηλίκων. Οι διαφορές μεταξύ των παιδιών που μεγάλωσαν σε ιδρύματα και εκείνων που μεγάλωσαν στις δικές τους οικογένειες ήταν πιο εμφανείς στο σχολείο, όπου τα παιδιά των ιδρυμάτων βρέθηκε να είναι περισσότερο ανυπάκουα και νευρικά, λιγότερο κοινωνικά και να προσπαθούν περισσότερο να τραβήξουν το ενδιαφέρον των δασκάλων. Επί πλέον, τα παιδιά των ιδρυμάτων δεν ήταν «αγαπητά» από τα υπόλοιπα παιδιά και είχαν δυσκολίες στη δημιουργία φιλικών σχέσεων. Η πρόσφατη έρευνα της Roy (1983) έδειξε πως, αν και τα παιδιά των ιδρυμάτων προσπαθούσαν να πλησιάσουν τα άλλα παιδιά και να παίξουν μαζί τους, αποτύγχαναν γιατί δεν ήξεραν τον επιτυχή τρόπο.

Οι έρευνες των Tizard et al. (1978) και των Hodges and Tizard (1989a και 1989b) έδειξαν πως ακόμα και τα παιδιά που υιοθετήθηκαν σε μικρή ηλικία παρουσίαζαν την ίδια δυσλειτουργική συμπεριφορά στο σχολείο με τα παιδιά που παρέμειναν σε ιδρύματα τόσο στην ηλικία των 8 ετών όσο και στην εφηβεία.

Στην έρευνα της Βορριά (1988) μελετήθηκε συγχρόνως η κοινωνική συμπεριφορά στο σχολείο και στο ίδρυμα παιδιών ηλικίας 9-11 ετών που ζούσαν σε ιδρύματα. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως ο «κλειστός» και διαφορετικός από την υπόλοιπη

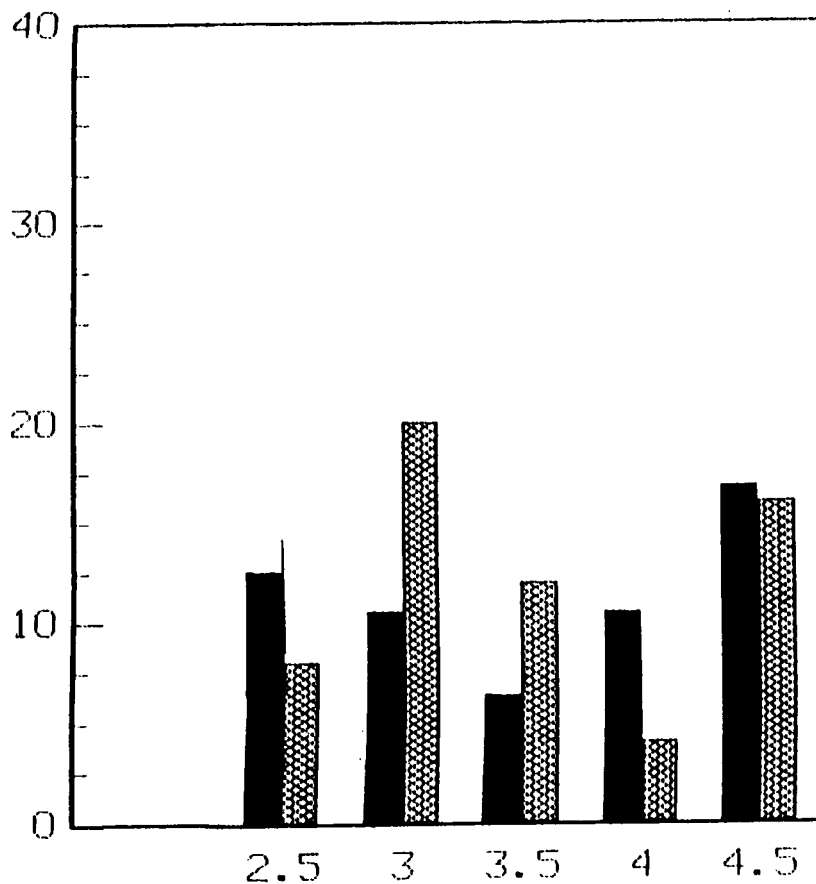
κοινωνία τρόπος λειτουργίας των ιδρυμάτων, η αρνητική αντιμετώπιση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, η έλλειψη ατομικότητας λόγω των ομαδικών συνθηκών διαβίωσης και οι αρνητικές εμπειρίες που είχαν τα παιδιά αυτά πριν από την εισαγωγή τους στο ίδρυμα είχαν σαν αποτέλεσμα την απόσυρση και τη μη συμμετοχή τους στις δραστηριότητες της τάξης, την παθητικότητα, και την απομόνωσή τους σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους. Στο ίδρυμα τα παιδιά ήταν πιο προσαρμοσμένα, λιγότερο αποσυρμένα και παθητικά, και συναλλάσσονταν περισσότερο με τα άλλα παιδιά και με το προσωπικό. Η έρευνα αυτή έδωσε επίσης κάποιες ενδείξεις ότι η εξέλιξη των παιδιών εξαρτάται από την ηλικία και την αιτία εισαγωγής τους στο ίδρυμα, παράγοντες που σχετίζονται δηλαδή με τις εμπειρίες του παιδιού πριν από την εισαγωγή του στο ίδρυμα.

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να ανιχνευθεί η μορφή των διαταραχών σε ένα πρωιμότερο ηλικιακό στάδιο, πριν δηλαδή να έρθουν σε επαφή τα παιδιά αυτά με άλλο κοινωνικό περιβάλλον εκτός από αυτό του ιδρύματος, και να συνδεθεί αυτή η διαταραχή με την ηλικία και την αιτία εισαγωγής τους στο ίδρυμα.

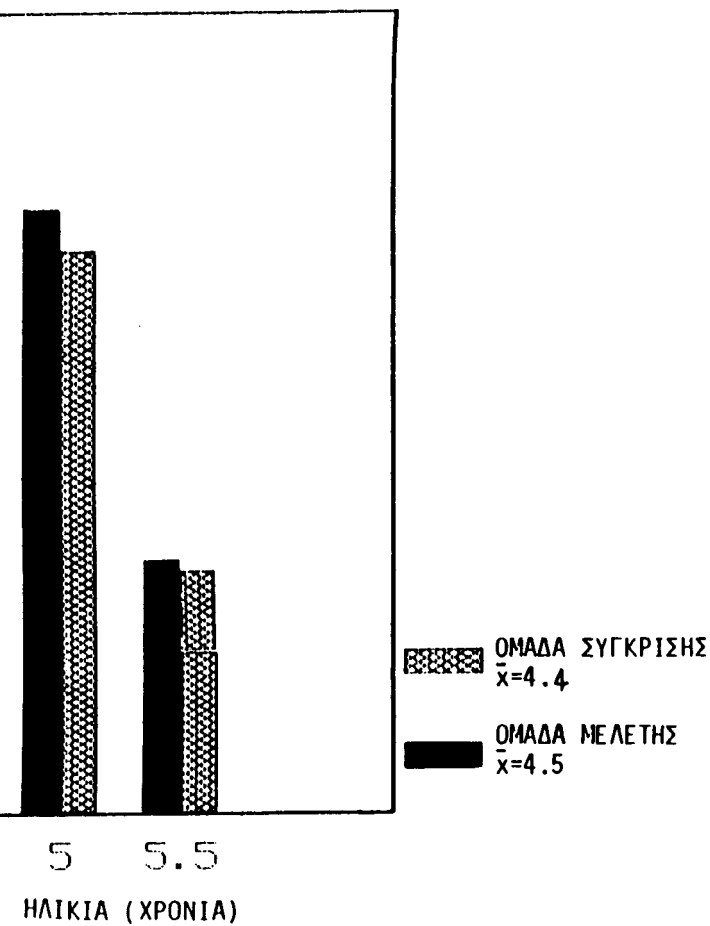
ΜΕΘΟΔΟΣ

Δείγμα

Στο δείγμα της μελέτης αυτής περιλήφθηκαν 73 παιδιά ηλικίας 2 1/2 - 5 1/2 ετών. Η ομάδα μελέτης είχε 48 παιδιά (30 αγόρια και 18 κορίτσια) που είχαν ζήσει τους τελευταίους 6 μήνες της ζωής τους τουλάχιστον στο ίδιο ίδρυμα. Την ομάδα σύγκρισης αποτέλεσαν 25 παιδιά (15 αγόρια και 10 κορίτσια), ανάλογης κατανομής ηλικιών, που ζούσαν σε εργατική συνοικία των Αθηνών και φοιτούσαν στον ίδιο παιδικό σταθμό τους τελευταίους 6 μήνες τουλάχιστον.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1. Ηλικία παιδιών

Το Διάγραμμα 1 δείχνει την κατανομή ηλικιών των παιδιών της ομάδας μελέτης και της ομάδας σύγκρισης.

Για τη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς των παιδιών χρησιμοποιήθηκε η άμεση φυσική παρατήρηση, με τη μέθοδο της χρονικής δειγματοληψίας. Προκειμένου να αποκτηθεί ολοκληρωμένη εικόνα της συμπεριφοράς των παιδιών διά μέσου του χρόνου, έγινε παρατήρηση των παιδιών κατά τη διάρκεια συγκεκριμένων δραστηριοτήτων και του ελεύθερου παιγνιδιού στην τάξη. Κάθε παιδί παρατηρήθηκε συνολικά 2 1/4 ώρες, αλλά μόνο για ένα τέταρτο την ημέρα. Η ερευνήτρια παρατήρησε πρώτα το παιδί για 10 δευτερόλεπτα και τα επόμενα 10 δευτερόλεπτα κατέγραφε τη συμπεριφορά του σε μια από τις κατηγορίες: «παίζει με άλλο παιδί», «συνεργάζεται με άλλο παιδί», «συνεργάζεται με παιδαγωγό», «συμμετέχει στις δραστηριότητες της τάξης», «παίζει με αντικείμενα», «ενοχλεί-επιθετική συμπεριφορά». Η ερευνήτρια απέφυγε, κατά τη διάρκεια των παρατηρήσεων, κάθε αλληλεπίδραση με τα παιδιά. Εξάλλου, για την εξασφάλιση της αντικειμενικότητας, αξιοπιστίας και εγκυρότητας της μεθόδου των παρατηρήσεων χρησιμοποιήθηκε η «μεταξύ δύο παρατηρητών αξιοπιστία» ($r = 0.92$).

Επίσης χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο των Richman και Graham (1971), το οποίο αναφέρεται σε προβλήματα υ-

γείας και συμπεριφοράς παιδιών προσχολικής ηλικίας. Το ερωτηματολόγιο δόθηκε στο προσωπικό των ιδρυμάτων, για τα παιδιά που ζούσαν σε ιδρύματα, και στις μητέρες, για τα παιδιά που ζούσαν με τις δικές τους οικογένειες. Περιλαμβάνει συνολικά 34 ερωτήσεις, που ομαδοποιούνται στις γενικές ενότητες: φαγητό, εγκόπριση, ύπνος, κινητικότητα, συγκέντρωση, κοινωνικές σχέσεις, εξάρτηση, δυσκολία στο χειρισμό, θυμός, διάθεση, στενοχώρια και φόβοι, αξιολογούμενες σε κλίμακα 0, 1, 2. Από το άθροισμα της βαθμολογίας των εννοτήτων αυτών προκύπτει η συνολική βαθμολογία για κάθε παιδί.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η σύγκριση της κοινωνικής συμπεριφοράς των παιδιών που ζούσαν στα ιδρύματα με εκείνα που ζούσαν με τις οικογένειές τους, με βάση την άμεση φυσική παρατήρηση και το ερωτηματολόγιο των Richman και Graham, έγινε με τον μη παραμετρικό έλεγχο Mann-Whitney.

Ο Πίνακας 1 δείχνει πως τα παιδιά που ζούσαν στα ιδρύματα, σε σύγκριση με εκείνα που ζούσαν με τις οικογένειές τους, έπαιζαν λιγότερο με τ' άλλα παιδιά, ενώ, αντίθετα, έπαιζαν περισσότερο με παιγνί-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Κοινωνική συμπεριφορά παιδιών με άμεση παρατήρηση

	ΟΜΑΔΑ ΜΕΛΕΤΗΣ	ΟΜΑΔΑ ΣΥΓΚΡΙΣΗΣ	
	ΔΙΑΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	ΔΙΑΜΕΣΗ ΤΙΜΗ	P
1. Αλληλεπιδρά με παιδί (παίζει)	87	151	< .0001
2. Αλληλεπιδρά με παιδί (συνεργάζεται)	42	35	.9028
3. Αλληλεπιδρά με παιδαγωγό (συνεργάζεται)	46	14	< .0001
4. Συμμετέχει στις δραστηριότητες της τάξης	138	152	.0964
5. Παίζει με αντικείμενα	72	28	.0004
6. Ενοχλεί/επιθετική συμπεριφορά	5	0	< .0001

δια. Επίσης συχνά δεν συνεργάζονταν με την παιδαγωγό και είχαν επιθετική και ανυπάκουη συμπεριφορά. Ωστόσο, δεν υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των παιδιών των δύο ομάδων, όσον αφορά στη συμμετοχή στις δραστηριότητες της τάξης και στη συνεργασία τους με τα άλλα παιδιά. Το γεγονός ότι τα παιδιά της ομάδας μελέτης αλληλεπιδρούν με την παιδαγωγό και συνεργάζονται συχνότερα από ό,τι αυτά της ομάδας σύγκρισης σχετίζεται πιθανότατα με το ότι ο ρόλος της παιδαγωγού στο ίδρυμα εμπεριέχει πολύ περισσότερες λειτουργίες από αυτές της νηπιαγωγού του παιδικού σταθμού, ή ότι προσπαθούν να τραβήξουν το ενδιαφέρον των ενηλίκων με κάθε τρόπο.

Το Διάγραμμα 2 δείχνει την κατανομή της συνολικής βαθμολογίας στο ερωτηματολόγιο των Richman και Graham για τις δύο ομάδες. Όλα τα παιδιά της ομάδας σύγκρισης είχαν τιμές μέχρι 4, ενώ τα περισσότερα παιδιά της ομάδας μελέτης είχαν μεγαλύτερες τιμές. Η διαφορά των δύο ομάδων με τον έλεγχο Mann-Whitney είναι στατιστικά σημαντική ($p < .001$).

Στο Διάγραμμα 3 φαίνεται αναλυτικότερα πως τα παιδιά που ζούσαν στα ιδρύματα σε σύγκριση με αυτά της ομάδας σύγκρισης είχαν συχνότερα προβλήματα σε όλες σχεδόν τις ενότητες του ερωτηματολογίου, εκτός από αυτές που αναφέρονται στον ύπνο, στη στενοχώρια και στους φόβους. Πιο συγκεκριμένα, οι διαφορές ήταν μεγαλύτερες στις ενότητες που αναφέρονται στην κινητικότητα, στη συγκέντρωση, στις κοινωνικές σχέσεις, στις δυσκολίες στο χειρισμό και στη διάθεση.

Τα παιδιά που ζούσαν σε ιδρύματα δεν αποτελούσαν μια ομοιογενή ομάδα (όσον αφορά στα αίτια και στην ηλικία εισαγωγής) και αυτό είναι πιθανό να ανακλάται στην κοινωνική τους συμπεριφορά. Για το

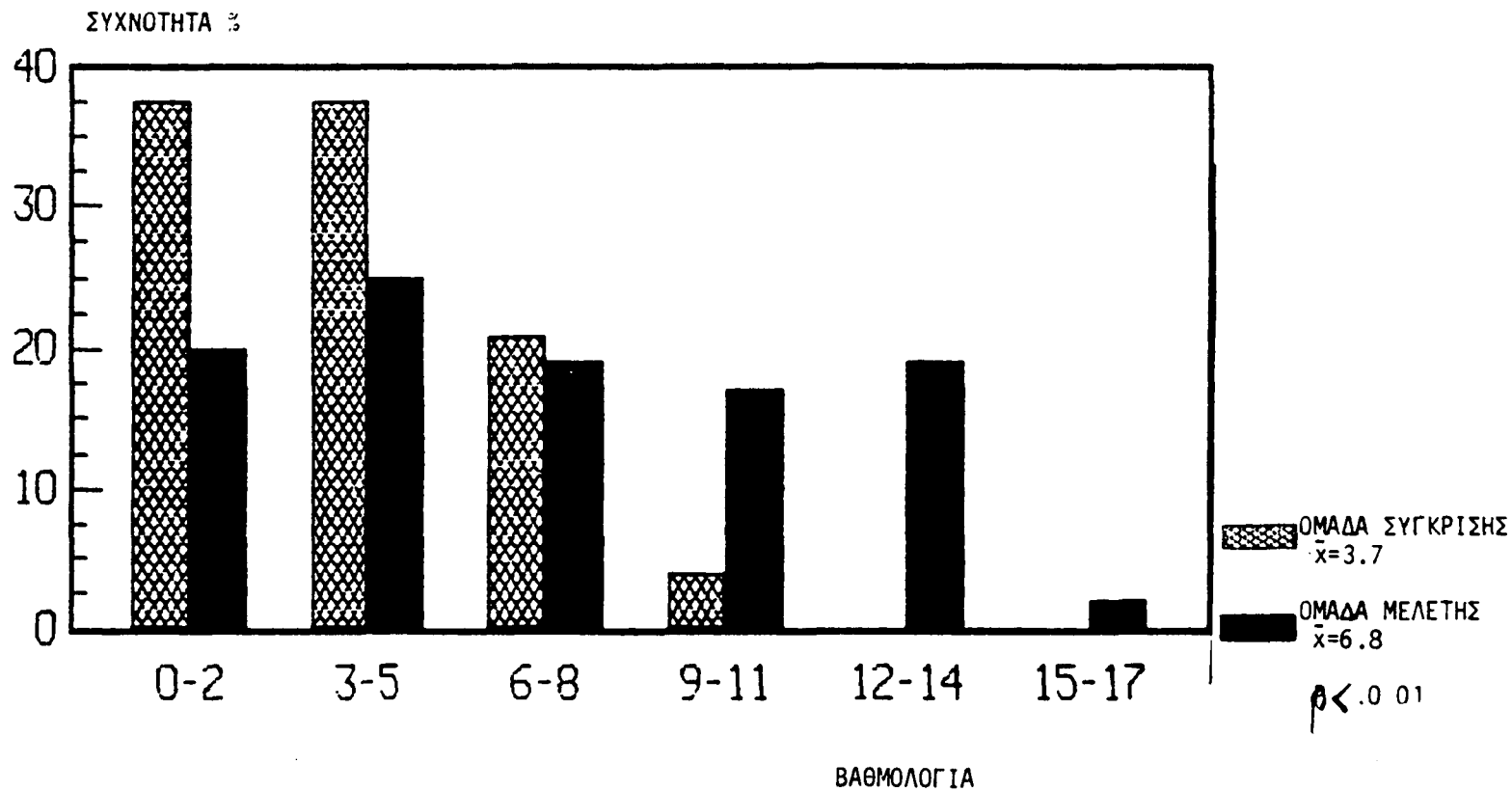
λόγο αυτό αναζητήθηκαν πιθανές ομαδοποιήσεις, όσον αφορά τις κατηγορίες φυσικής παρατήρησης και στη βαθμολογία του ερωτηματολογίου των Richman και Graham, με τη μέθοδο της ιεραρχικής ανάλυσης συναθροίσεων (*cluster analysis*). Με τη μέθοδο αυτή συναθροίζονται διαδοχικά τα παιδιά, ανάλογα με τις ομοιότητες της κοινωνικής τους συμπεριφοράς. Τα διαδοχικά στάδια δημιουργίας των συναθροίσεων φαίνονται στο δενδρόγραμμα του Διαγράμματος 4.

Το πρώτο στάδιο, της μηδενικής απόστασης (= πλήρης ομοιότητας), είναι αυτό που προηγείται οποιασδήποτε ομαδοποίησης, όπου παρουσιάζονται ξεχωριστά τα 48 παιδιά. Στο δεύτερο στάδιο δημιουργούνται 31 συναθροίσεις με την ομαδοποίηση των παιδιών που παρουσιάζουν πολύ μεγάλη ομοιότητα (απόσταση = 1), ως προς τις επτά μεταβλητές κοινωνικής συμπεριφοράς. Στο τρίτο στάδιο δημιουργούνται 16 συναθροίσεις με την ομαδοποίηση των προηγούμενων συναθροίσεων που παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα (απόσταση = 2), κ.ο.κ. Στο δωδέκατο στάδιο έχουν ήδη δημιουργηθεί 4 αρκετά σταθερές συναθροίσεις. Στην πρώτη συνάθροιση συγκεντρώνονται 28 παιδιά με παρόμοια μεταξύ τους συμπεριφορά (τύπος συμπεριφοράς Ι). Στη δεύτερη συνάθροιση υπάρχει ένα μόνο παιδί, που δεν μοιάζει αρκετά με κανένα άλλο (άτυπο). Στην τέταρτη συνάθροιση συγκεντρώνονται 13 άλλα παιδιά με παρόμοια μεταξύ τους συμπεριφορά (τύπος συμπεριφοράς ΙΙ), και στην τέταρτη συνάθροιση συγκεντρώνονται τα υπόλοιπα 6 παιδιά (τύπος συμπεριφοράς ΙΙΙ).

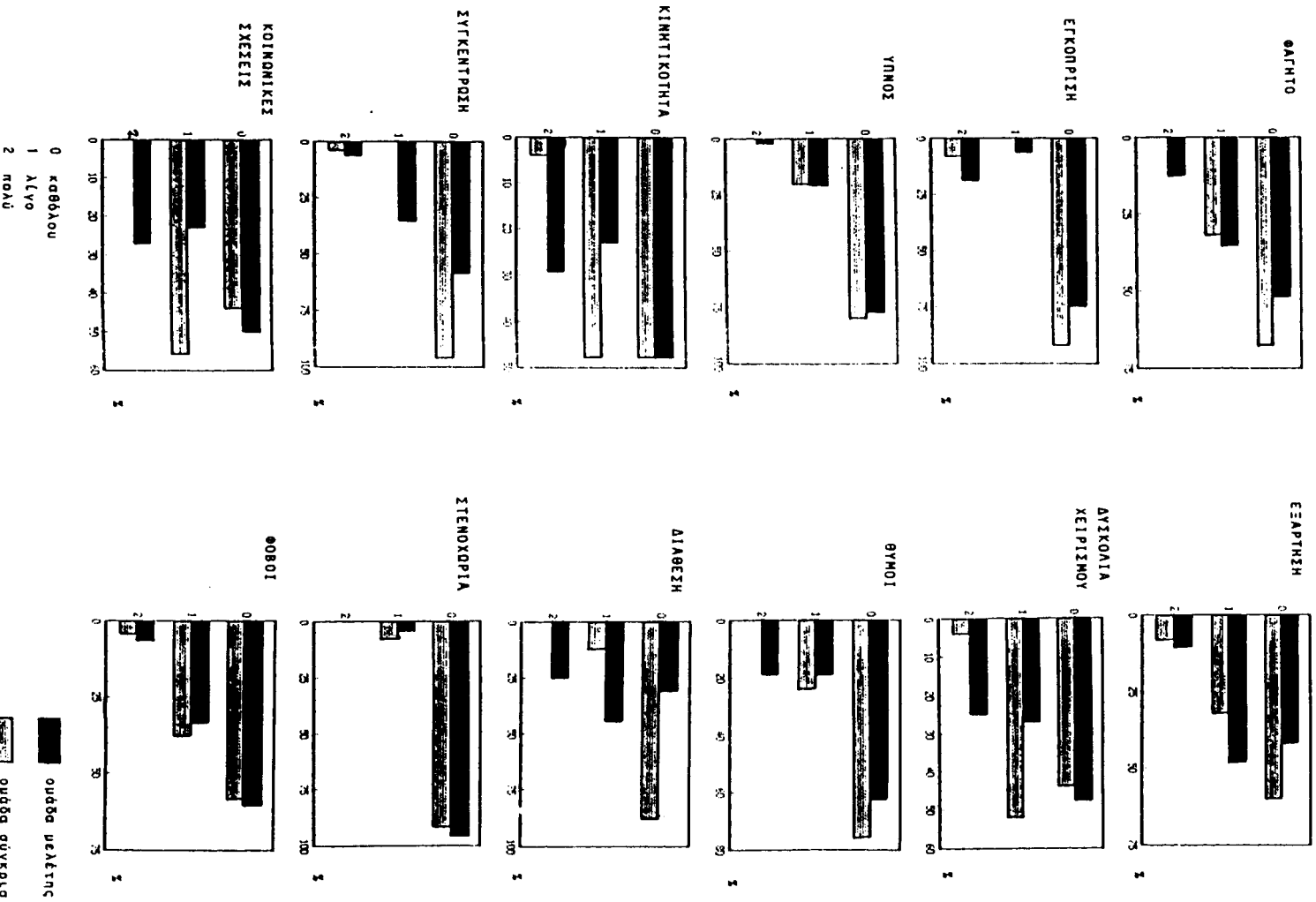
Στο Διάγραμμα 5 παρουσιάζονται οι κατανομές τιμών των διαφόρων κατηγοριών συμπεριφοράς και της βαθμολογίας στο ερωτηματολόγιο Richman και Graham για την ομάδα σύγκρισης και τους τρεις τύπους συμπεριφοράς, που αναδείχθηκαν από την ανάλυση συναθροίσεων².

2. Σ' αυτό το είδος διαγραμματικής απεικόνισης οι τιμές της κάθε ομάδας παρίστανται σαν ένα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2. Συνολική βαθμολογία στο ερωτηματολόγιο ανίχνευσης συμπεριφοράς των Richman και Graham.

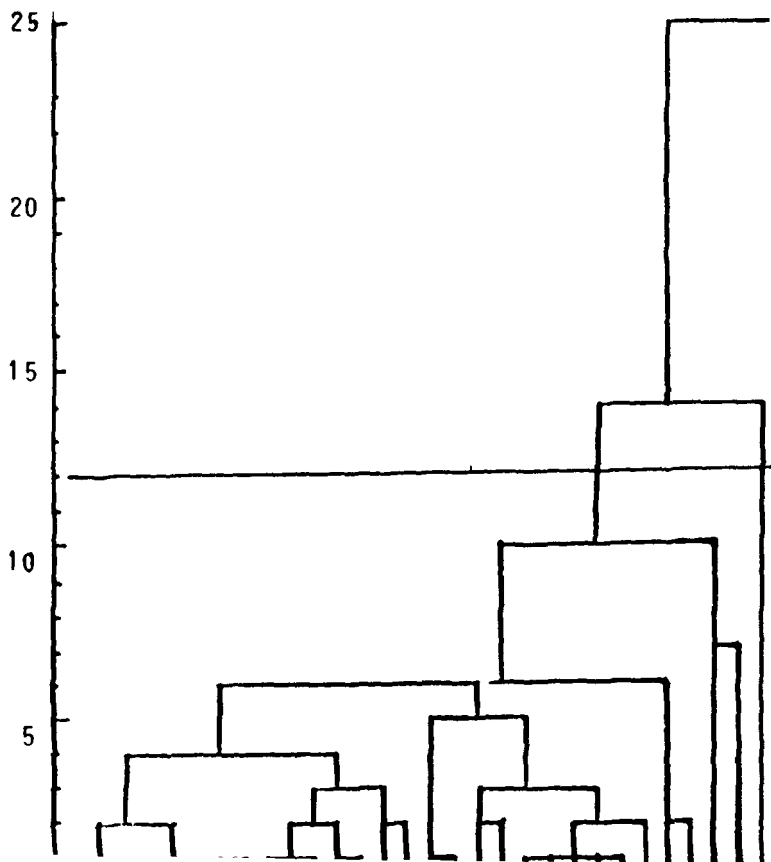

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3. Συχνότητα προβλημάτων συμπεριφοράς και υγείας σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο των Richman και Graham.

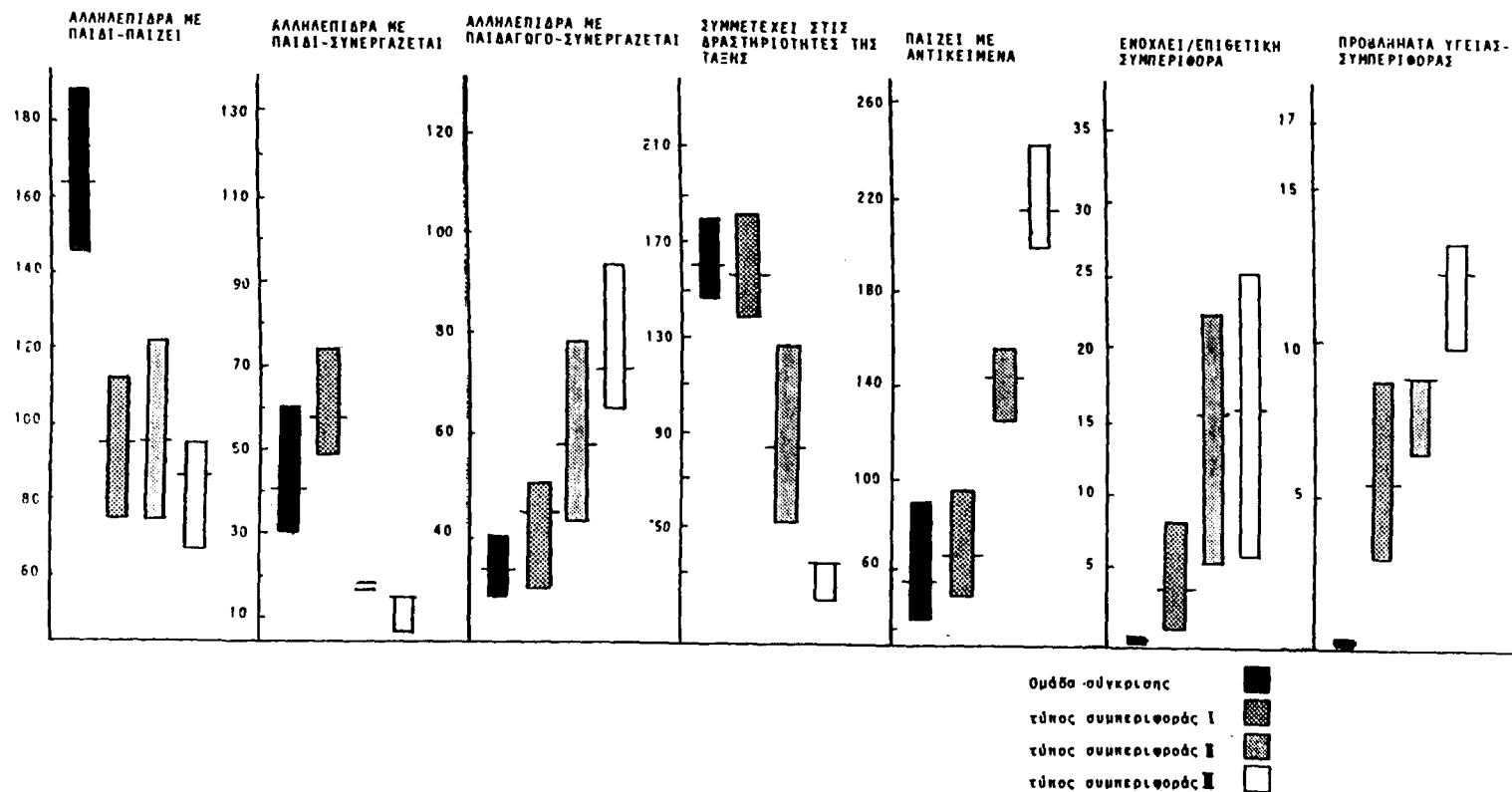
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4. Δενδρόγραμμα της ανάλυσης συναθροίσεων

ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΓΙΑ ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΗ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5. Προφίλ των τριών τύπων συμπεριφοράς της ομάδας μελέτης και της ομάδας σύγκρισης.

Ο πρώτος τύπος συμπεριφοράς ήταν και ο λιγότερο αποκλίνων, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 5, αφού βρίσκεται πάντα πιο κοντά στην ομάδα σύγκρισης, απ' ό,τι οι άλλοι δύο τύποι συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα η συμπεριφορά των παιδιών που ανήκαν σ' αυτόν τον τύπο δεν διέφερε από αυτήν των παιδιών της ομάδας ελέγχου, όσον αφορά στη συνεργασία με άλλα παιδιά, στη συμμετοχή στις δραστηριότητες της τάξης και στο παιχνίδι με αντικείμενα. Παρ' όλα αυτά, έπαιζαν λιγότερο με άλλα παιδιά, συναλλάσσονταν περισσότερο με την παιδαγωγό και με τ' άλλα παιδιά, παρουσίαζαν πιο συχνά ενοχλητική και επιθετική συμπεριφορά και είχαν υψηλότερη βαθμολογία στο ερωτηματολόγιο των Richman και Graham.

Ο τρίτος τύπος συμπεριφοράς ήταν ο περισσότερο αποκλίνων από την ομάδα ελέγχου. Τα παιδιά που ανήκαν σ' αυτόν τον τύπο συμπεριφοράς παρουσίαζαν πολύ συχνότερα ενοχλητική και επιθετική συμπεριφορά, περνούσαν περισσότερο χρόνο παίζοντας με αντικείμενα, απασχολούσαν περισσότερο την παιδαγωγό, ενώ, αντίθετα, έπαιζαν και συνεργάζονταν λιγότερο με άλλα παιδιά και η συμμετοχή τους στις δραστηριότητες της τάξης ήταν ελάχιστη. Επίσης, παρουσίαζαν περισσότερα προβλήματα υγείας και συμπεριφοράς με βάση το ερωτηματολόγιο των Richman και

Graham.

Ο δεύτερος τύπος συμπεριφοράς ήταν ενδιάμεσος. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε πως στα αποτελέσματα των παρατηρήσεων που παρουσιάστηκαν στον Πίνακα 2, δεν υπήρχαν διαφορές μεταξύ των παιδιών που ζούσαν στα ιδρύματα και εκείνων που ζούσαν με τις οικογένειές τους στις κατηγορίες «συνεργασία με άλλα παιδιά» και «συμμετοχή στις δραστηριότητες της τάξης». Διευκρινίζεται όμως πως το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ομάδα μελέτης δεν είναι ομοιογενής όσον αφορά σε αυτές τις συμπεριφορές (βλέπε Διάγραμμα 5). Τα παιδιά δηλαδή που ανήκαν στον πρώτο τύπο συμπεριφοράς συνεργάζονταν με άλλα παιδιά περισσότερο (αντίθετα από την ομάδα σύγκρισης), ενώ τα παιδιά που ανήκαν στον τρίτο τύπο συμπεριφοράς συνεργάζονταν πολύ λιγότερο με άλλα παιδιά. Το ανάλογο ισχύει και για τη συμμετοχή στις δραστηριότητες της τάξης.

Το επόμενο βήμα ήταν να εξεταστεί η διαφοροποίηση αυτών των τριών τύπων συμπεριφοράς των παιδιών της ομάδας μελέτης ως προς ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά τους.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται το φύλο των παιδιών σε σχέση με τους τρεις τύπους συμπεριφοράς.

Ο Πίνακας 2 δείχνει πως η αναλογία των

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Φύλο παιδιών στους τρεις τύπους συμπεριφοράς

	I		II		III		Σύνολο	
	n	(%)	n	(%)	n	(%)		
Αγόρια	17	(61)	10	(77)	3	(50)	30	(64)
Κορίτσια	11	(39)	3	(23)	3	(50)	17	(36)
	28		13		6		47	(100)

$$x^2=1.58$$

$$p=.454$$

ορθογώνιο που εκτείνεται από το 25% έως το 75% ποσοστιαίο σημείο (*percentile*) της κατανομής, ενώ μέσα στο ορθογώνιο σημειώνεται η διάμεσος (*median*). Έτσι, τα μισά παιδιά της κάθε ομάδας έχουν τιμές μέσα στο διάστημα που ορίζει το ορθογώνιο (*interquartile range*). Όσο μακρύτερο είναι το ορθογώνιο τόσο μεγαλύτερη είναι η διασπορά των κεντρικών παρατηρήσεων.

δύο φύλων δεν διαφοροποιείται σημαντικά στους τρεις τύπους συμπεριφοράς.

Ο Πίνακας 3 δείχνει την ηλικία των παιδιών σε σχέση με τους τρεις τύπους συμπεριφοράς.

Υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ηλικίας στους τρεις τύπους συμπεριφοράς. Όλα τα παιδιά που ανήκαν στον τρίτο τύπο συμπεριφοράς (που ήταν και ο περισσό-

τερο αποκλίνων από την ομάδα σύγκρισης) ήταν ηλικίας μικρότερης των 3 1/2 ετών. Αντίστοιχα, όλα τα παιδιά που ανήκαν στον πρώτο τύπο συμπεριφοράς (ο λιγότερο αποκλίνων) ήταν ηλικίας μεγαλύτερης των 3 1/2 ετών.

Ο Πίνακας 4 δείχνει τη σχέση της ηλικίας εισαγωγής στο ίδρυμα με τους τρεις τύπους συμπεριφοράς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Ηλικία παιδιών στους τρεις τύπους συμπεριφοράς

	I		II		III		Σύνολο
	n	(%)	n	(%)	n	(%)	
Ηλικία μικρότερη από 3.5 έτη	—		5	(38)	6	(100)	11
Ηλικία μεγαλύτερη από 3.6 έτη	28	(100)	8	(62)	—		36
	28		13		6		47

$$\chi^2=29.84$$

$$p < .0001$$

Η αναλογία των παιδιών που μπήκαν νωρίς στο ίδρυμα διαφέρει σημαντικά στους τρεις τύπους συμπεριφοράς. Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών του πρώτου τύπου (λιγότερο αποκλίνοντος) ήταν παιδιά που εισήχθησαν σε ίδρυμα σε ηλικία μεγαλύτερη των 2 1/2 ετών. Αντί-

θετα, τα περισσότερα παιδιά που ανήκαν στους άλλους δύο τύπους συμπεριφοράς είχαν εισαχθεί σε ίδρυμα σε ηλικία μικρότερη των 2 1/2 ετών.

Ο Πίνακας 5 δείχνει την αιτία εισαγωγής στο ίδρυμα στους τρεις τύπους συμπεριφοράς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Ηλικία εισαγωγής στο ίδρυμα στους τρεις τύπους συμπεριφοράς

	I		II		III		Σύνολο
	n	(%)	n	(%)	n	(%)	
Ηλικία μικρότερη από 2.5 έτη	5	(18)	10	(77)	5	(83)	20
Ηλικία μεγαλύτερη από 2.5 έτη	23	(82)	3	(23)	1	(17)	27
	28		13		6		47

$$\chi^2 = 17.35$$

$$p = .0002$$

Η αιτία εισαγωγής σχετίζεται σημαντικά με τον τύπο συμπεριφοράς. Τα περισσότερα παιδιά που ανήκαν στον πρώτο και δεύτερο τύπο συμπεριφοράς είχαν εισαχθεί σε ίδρυμα κυρίως για λόγους οικονομι-

κούς, που προέκυψαν μετά από χωρισμό των γονιών, αρρώστια ή θάνατο του ενός γονιού. Ενώ αυτό δεν συνέβαινε με τα παιδιά που ανήκαν στον τρίτο τύπο συμπεριφοράς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Αιτία εισαγωγής στο ίδρυμα στους τρεις τύπους συμπεριφοράς

	I		II		III		Σύνολο
	n	(%)	n	(%)	n	(%)	
Οικονομικοί λόγοι μετά από διαζύγιο/σοβαρή ασθένεια ή θάνατο γονιού/εγκαταλείψη από ένα γονιό	25	(93)	10	(77)	3	(50)	38
Υιοθεσία/εγκατάλειψη από τους δύο γονείς	2	(7)	3	(23)	3	(50)	8
	27		13		6		46

$$\chi^2=6.61$$

$$p=.0368$$

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το πιο σταθερό αποτέλεσμα της έρευνας αυτής ήταν πως, ανεξάρτητα από τους διαφορετικούς τύπους διαταραχής, όλα τα παιδιά της ομάδας μελέτης παρουσίαζαν εντυπωσιακά σπανιότερη αλληλεπίδραση με τ' άλλα παιδιά για παιχνίδια και αυτή ήταν η μόνη κατηγορία συμπεριφοράς που ήταν κοινή σε όλο το δείγμα της ομάδας μελέτης. Η ομάδα μελέτης παρουσίαζε ομοιογένεια ως προς αυτή τη συμπεριφορά δηλώνοντας κάποιο είδος «διαταραχής» που χαρακτηρίζει τα παιδιά που ζούνε σε ίδρυμα. Αυτό το αποτέλεσμα συμπίπτει με ευρήματα σε σειρά ερευνών της Tizard και των συνεργατών της (Tizard et al., 1970, 1972, 1974, 1975, 1978, 1989α και 1989β), στις οποίες μελετήθηκαν παιδιά που υπέστησαν την ιδρυματική εμπειρία στον

πρώτο χρόνο της ζωής τους και μετά είτε υιοθετήθηκαν είτε επέστρεψαν στα σπίτια τους ή παρέμειναν σε ίδρυμα. Οι έρευνες αυτές έδειξαν πως ακόμα και τα παιδιά που υιοθετήθηκαν σε μικρή ηλικία είχαν δυσκολίες στις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους τόσο στα 8 όσο και στα 16 τους χρόνια.

Τα παιδιά της ομάδας μελέτης με τη λιγότερο αποκλίνουσα συμπεριφορά δεν διέφεραν από αυτά της ομάδας σύγκρισης, όσον αφορά στη συμμετοχή τους στις δραστηριότητες της τάξης, στη συχνότητα συνεργασίας τους με τ' άλλα παιδιά και την παιδαγωγό, καθώς και στην κατηγορία «παίζει με αντικείμενα». Παρ' όλα αυτά, εκτός από τη σπανιότατη αλληλεπίδραση με τ' άλλα παιδιά για παιχνίδια, παρουσία-

ξαν συχνά ενοχλητική-επιθετική συμπεριφορά, καθώς και προβλήματα υγείας και συμπεριφοράς.

Επομένως, ακόμα και στις λιγότερο επηρεασμένες περιπτώσεις, η ουσιαστικότερη διαταραχή που εμφανίζεται είναι η ελαχιστοποίηση των θετικών σχέσεων με τους συνομηλίκους τους, ενώ, αντίστοιχα, αυξάνονται οι αρνητικές σχέσεις (επιθετικότητα, καταστροφικότητα στα αντικείμενα, ανυπακοή στην παιδαγωγό).

Πρόσφατες μελέτες έχουν δείξει πως τα παιδιά που μεγάλωσαν σε περιβάλλον όπου στερούνταν προσωπικής μητρικής φροντίδας, αλλά που όμως προσέφερε τα απαραίτητα περιβαλλοντικά ερεθίσματα, δεν διέφεραν —όσον αφορά στη νοημοσύνη— από τα παιδιά που μεγάλωσαν με τις δικές τους οικογένειες (Tizard and Joseph, 1970a; Tizard and Hodges 1978· Tizard and Rees, 1974 και Roy, 1983).

Προκύπτει επομένως πως παρ' όλο που η σταθερότητα στις οικογενειακές σχέσεις δεν έχει τον κεντρικό ρόλο στην εξέλιξη της νοημοσύνης, σχετίζεται όμως με την εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων. Ο Rutter (1986) καταλήγει πως σε μεγάλο βαθμό η ανάπτυξη της νοημοσύνης και η κοινωνική ανάπτυξη προέρχονται βασικά από διαφορετικές πηγές.

Στην παρούσα έρευνα, όπου τα παιδιά δεν είχαν ακόμα βγει από το περιβάλλον του ιδρύματος, δεν εμφάνιζαν προβλήματα όσον αφορά στην ένταξή τους στις δραστηριότητες της τάξης — μέσα στο χώρο του ιδρύματος. Υπάρχουν όμως ενδείξεις (Borriá, 1988) πως αυτή η κατάσταση διαφοροποιείται αργότερα στο σχολείο, και εμφανίζεται με απόσυρση, παθητικότητα, και μη συμμετοχή στις δραστηριότητες της τάξης. Τα πιο «επηρεασμένα» παιδιά διέφεραν σε όλες τις κατηγορίες συμπεριφοράς όπως και στα προβλήματα υγείας και συμπεριφοράς. Ειδικότερα, για την κατηγορία «*συνεργασία με την παιδαγωγό*», το γεγονός ότι τα παιδιά της ομάδας μελέτης την παρουσίαζαν συχνότερα από τα παιδιά της ομάδας σύγκρισης, σχετίζεται βέβαια με το ρόλο της παιδαγωγού στο ί-

δρυμα, ο οποίος περιλαμβάνει πολύ περισσότερες λειτουργίες (ιδιότητες) απ' αυτόν της νηπιαγωγού στον παιδικό σταθμό. Επί πλέον όμως, φαίνεται πως τα παιδιά με την περισσότερο αποκλίνουσα συμπεριφορά, επειδή παρουσίαζαν πιο συχνά ενοχλητική-διαταρακτική συμπεριφορά, ανάγκαζαν την παιδαγωγό να ασχολείται πιο συχνά μαζί τους.

Επικεντρώνοντας στην ανίχνευση των παραγόντων που σχετίζονται με τη διαφοροποίηση των παιδιών της ομάδας μελέτης σε διαφορετικούς τύπους συμπεριφοράς, επιβαρυντικοί παράγοντες βρέθηκαν να είναι οι εξής:

(1) Η μικρή ηλικία των παιδιών (παιδιά κάτω των 2 1/2 ετών). Τα μικρότερα παιδιά παρουσίαζαν μεγαλύτερες διαταραχές. Αυτό μπορεί να συμβαίνει επειδή οι δραστηριότητες της τάξης σ' αυτή την ηλικία ήταν λιγότερο δομημένες, επιτρέποντας έτσι την ελεύθερη έκφραση του παιδιού, άρα και την εκδήλωση της διαταραχής, ή ακόμα επειδή τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι πιο ευάλωτα στο μητρικό αποχωρισμό και μη έχοντας δημιουργήσει άμυνες εκδήλωναν πιο άμεσα τα συναισθήματά τους.

(2) Η εισαγωγή στο ίδρυμα σε μικρή ηλικία (μικρότερη των 2 1/2 ετών). Αυτό, εκτός από το ότι σημαίνει και μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής στο ίδρυμα, δηλώνει ότι αν τα παιδιά εισήχθησαν από τη βρεφική ηλικία σε ίδρυμα, τότε ή δεν έκαναν καθόλου σχέση με τη μητέρα τους ή άλλο άτομο (αφού το προσωπικό εναλλασσόταν με βάρδιες στο ίδρυμα) ή αποχωρίστηκαν από τη μητέρα τους σε πολύ μικρή ηλικία. Οι επιπτώσεις στις δύο περιπτώσεις είναι διαφορετικές και απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση.

(3) Η εισαγωγή στο ίδρυμα λόγω εγκατάλειψης και των δύο γονιών. Παρ' όλο που στις περισσότερες περιπτώσεις όπου αναφέρεται οικονομική αιτιολογία για την εισαγωγή σε ίδρυμα, αυτή ήταν αποτέλεσμα διάστασης των γονιών, όπου προϋπήρχε κρίση στην οικογένεια. Η εγκατάλειψη από τους γονείς επηρέαζε δυσμενέ-

στερα τα παιδιά, απ' ό,τι η εμπειρία των κακών οικογενειακών σχέσεων. Αυτό ίσως είναι μια ένδειξη πως η έλλειψη δημιουργίας σχέσης «μάνας-παιδιού» έχει πιο σοβαρές επιπτώσεις από τον αποχωρισμό «μάνας-παιδιού», ακόμα και όταν αυτός γίνεται με βίαιο τρόπο, όπως στην ιδρυματική εμπειρία.

Το φύλο του παιδιού δεν βρέθηκε να είναι σημαντικός παράγοντας στη δημιουργία «διαταραχής» συμπεριφοράς.

Είναι όμως σημαντικό να τονιστεί πως, ανεξάρτητα από τους προαναφερθέντες επιβαρυντικούς παράγοντες, οι διαφορές στην αλληλεπίδραση με άλλα παιδιά για παιγνίδι ήταν σημαντικές ακόμη και για τον πρώτο τύπο συμπεριφοράς —που ήταν πιο κοντά στην ομάδα σύγκρισης— και

που τον αποτελούσαν εν γένει παιδιά μεγάλα (3 1/2), τα οποία είχαν εισαχθεί σε ίδρυμα μετά τα 2 1/2 τους χρόνια και που η αιτία εισαγωγής τους ήταν κυρίως οικονομικοί λόγοι.

Φαίνεται δηλαδή πως η ιδρυματική εμπειρία κάνει τα παιδιά πιο απομονωμένα όσον αφορά στην ελεύθερη αλληλεπίδρασή τους με τ' άλλα παιδιά — και αντ' αυτής προτιμούν να αποσύρονται παίζοντας με αντικείμενα ή ενοχλώντας τους άλλους (στη χειρότερη περίπτωση), ενώ στην καλύτερη να δραστηριοποιούνται μόνο για την εκτέλεση των οδηγιών της παιδαγωγού. Αυτό είναι βασική ένδειξη της «γένεσης» της διαταραχής που αναπτύσσουν αυτά τα παιδιά αργότερα, στη σχολική ηλικία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Βορριά Π. Οι συνέπειες στην κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών από τη μακρόχρονη παραμονή τους σε ιδρύματα κλειστής περιθάλψης. Στο *«Μεγαλώνοντας σε ίδρυμα»*. Έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχικής Υγιεινής και Νεροψυχιατρικής του Παιδιού, 1988, σελ. 66-88.

Hodges J. and Tizard B. I.Q. and behavioural adjustment of ex-institutional adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1989a 30, 1, 53-75.

Hodges J. and Tizard B.: Social and family relationships of ex-institutional adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1989b 30, 1, 77-97.

A Levy D.M. Primary affect hunger. *American Journal of Psychiatry*, 1937, 94, 643-652.

Richman N. and Graham P. A behavioural screening questionnaire for use with three-year-old children. Preliminary findings. *Journal of Child Psychology Psychiatry*, 1971 12, 5-33.

Roy P. (1983) Personal communication.

Rutter M. *Maternal Deprivation Reassessed* Penguin, 1986.

Tizard B., Cooperman O., Joseph A., and Tizard, J. Environmental effects on language development: A study of young children in long-stay residential nurseries. *Child Development*, 1972, 43, 337-358.

Tizard B. and Hodges J. The effects of early institutional rearing on the development of eight-year-old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1978, 19, 99-118.

Tizard B. and Joseph A. Cognitive development of young children in residential care: a study of children aged 24 months. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1970, 11, 177-186.

Tizard B. and Rees J. A comparison of the effects of adoption, restoration to the natural mother, and continued institutionalization on the cognitive development of four-year-old children. *Child Development* 1974, 45, 92-99.

Tizard B. and Rees J. The effect of early institutional rearing on the behaviour problems and

affectional relationships of four-year-old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1975, 16, 61-73.

Wolkind S.N. The components of «affectionless psychopathy» in institutionalized children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1974, 15, 215-220.

Wolkind S.N. and Hall F. Disadvantaged in-

fants as parents. In J. G. Howells (Ed.), *Modern perspectives in psychiatry of infancy*. N.Y., Brunner/Mazel, 1979, pp. 175-190.

Wolkind S.N. and Kruk S. From child to parent: early separation and the adaptation to motherhood. In A.A. Nicol (Ed.) *Longitudinal studies in child care and child psychiatry: Practical lessons from research experience*. Chichester, Wiley, 1984.